

Роман Криловець

УДК

Філософська поезія В. Стуса на матеріалі збірки «Веселий цвинтар»

Статтю присвячено дослідженню філософської поезії В. Стуса та авторському розумінню екзистенційних пошуків власного “я”.

Ключові слова: екзистенційні самопошуки, Бог, сновидіння, поезія.

Статья посвящена исследованию философской поэзии В. Стуса и авторскому пониманию экзистенциальных поисков собственного “я”.

Ключевые слова: экзистенциальные поиски, Бог, сновидения, поэзия.

The article is dedicated to the research of V. Stus's philosophical poetry and to the author's understanding of the existential search of the personal “I”.

Key words: existential search, God, dreams, poetry.

Темою дослідження є спроба аналізу філософської поезії В. Стуса та осмислення духовних самопошуків автора, як невід’ємної частини людського існування.

Актуальність роботи зумовлена, насамперед, відсутністю аналогічних ґрунтовних досліджень із цієї проблеми в українському літературознавстві, а також зростанням інтересу до творчості В. Стуса.

Мета роботи полягає у дослідженні особливостей духовних самопошуків у поезіях В. Стуса, які увійшли до збірки “Веселий цвинтар”.

Варто відзначити, що до творчості В. Стуса зверталось багато науковців. Так, Ю. Бедрик одним із перших вказав на екзистенціалізм Василя Стуса та шляхи осягнення цієї філософії. У своїй праці “Василь Стус: Проблема сприймання” [1; 25] дослідник порушує важливі естетичні проблеми та дає ключ до розуміння світоглядних орієнтирів поета.

Перспективні напрямки дослідження творчості поета накреслює і літературознавець з Австралії Марко Павлишин [3; 159]. Учений знімає

ідеологічну “позолоту” з образу поета-мученика, говорить не про тернистий життєвий і творчий шлях письменника, а про його тексти (до речі, М.Павлишин зініціював і видав збірник праць молодих науковців під назвою “Стус як текст”).

Глибоко проникає в художній світ Стусових “Палімпсестів” і професор Колумбійського університету (США) Юрій Шерех [10; 229]. Науковець дає блискучий аналіз збірки, досліджує непросту її мову, вводить автора в широкий літературний контекст.

Однак цінні положення численних досліджень потребують поглиблення й подальшого розвитку.

Рукописну збірку “Веселий цвинтар” датовано 1970 роком. Передчуття розплати за інакодумство, цвинтарний настрій, незахищеність людини чесною й прямолінійною від ідіотизму життя, пошук смерті як альтернативи такому життю, роздвоєння особистості, переосмислення понять життя і часу і, нарешті, розкриття в собі якоїсь таємничої сили, що дає змогу пережити всі негаразди — такі основні мотиви збірки.

Цікавою є назва книжки “Веселий цвинтар” — це не просто парадоксальне сполучення непоєднаних понять, а своєрідний оксюморон епохи, який є ключем до розуміння Стусових поезій. Поетичні сатири, сюрреалістичні колажі, гротескно-притчеві фантазмагорії є свідченням постійної внутрішньої боротьби поета, його непримиренності зі станом соціальної задухи. Вірші митця витворюють “своєрідний Стусів театр абсурду” (Михайлина Коцюбинська). Сприйняття реального світу як театру (чи вертепу) є характерною прикметою не лише поезії В.Стуса (згадаймо, приміром, поему Григорія Чубая “Вертеп”).

Ліричний герой В.Стуса є тонкою натурою, що відчуває свою беззахисність у цьому жорстокому світі: “Неприхищений, а чуєш, чуєш протяг у душі!?” [5; 42]. Він відчуває всю оманливість начебто справжнього світу. Однак, для нього ще існує надія, що це все не так, що усе можна виправити. Поет шукає відповіді, хоча й остерігається, передбачаючи, що може знайти її зовсім не там, де сподівався. Він, хоч і не до кінця впевнений у своїх здогадах,

проте відкидати їх також не збирається. Тому поки що В.Стус вважає, що це лише “здається”:

*Мені здається, що живу не я,
а інший хтось живе за мене в світі
в моїй подобі.*

*Тільки перехожий
Межисвітів, ворушишся на споді
чужого існування [5; 43].*

Ліричний герой уже не може існувати в таких умовах. Він втратив потяг до цього світу і відчуває себе у ньому мерцем:

*...і я вже не знаю, не знаю, не знаю, не знаю,
чи я вже помер, чи живу, чи живцем помираю,
бо вже відбриніло, відквітло, відгасло, відграло
навкруг [5; 45].*

Продовження цього відчуття знаходимо у вірші “Відлюбилося”. Звучить мотив байдужості до світу: “Нічний ставок попід соснами, книги, самота – більше не зворохоблюють” [5; 46]. І на основі цієї байдужості виростає відчуття приреченості. Ліричний герой більше не бачить для себе майбутнього. Замість нього – порожнеча. Світ, який уже давно втратив для поета будь-який зміст, тепер також втрачає форму: “...білий світ – без кольору і звуку, – ні форми, ні ваги, ані смаку...” [5; 46]. (“Попереду нарешті порожнеча”).

Згодом мотив приреченості, який стосувався окремого індивіда, перетворюється у відчуття приреченості всієї цивілізації і, разом із протестом проти жорстокості суспільного життя й нелюдських умов існування, виливається в гірку іронію:

*Кульгавий день відходить, бо печерний
ікластий лютий смерк не западе,
допоки аж останній самоїд
не з’їсть себе самого і помре
із філософським виразом. Мовляв,*

життя коротке, а — забракло м'яса [5; 55].

(“Як страшно відкриватися добру”)

І тоді ліричний герой, втративши останню надію, вирішує відринутися від цього світу. Він знищує все, що колись було дорогим йому: “і вірші спалюй, душу спалюй, спалюй свій найчистіший горний біль, – пали” [5; 56].

Ще раніше поет помітив: існує ще один світ, “справіку заборонений, як схизма” [5; 44]. Це – минуле, спогади. І минуле не лише окремого індивіда, а й цілої нації. В.Стус неодноразово звертатиметься до спогадів, щоб відновити втрачену душевну рівновагу:

Все життя – неначе озирання

у минулий вік.

.....

...відшукай навпомац давню кладку,

походи і виспокійся в нім,

у забутім віці. Тепла згадка

ще придасться на суді страшнім [5; 66-67].

Але далі, у “Палімпсестах”, поет відкине цей оманливий спокій минулого: “Геть спогади з-перед очей...” Такий перепад настроїв, відсутність емоційної стабільності зайвий раз доводить, що В.Стус належить до непрограмованих поетів, адже вони, якщо і мають якусь сталу ідеологію, то відображають її у своїх творах лише побічно, через мінливість переживань. “Сьогодні вони можуть бути песимістами, завтра ніби оптимістами, сьогодні повними надії, завтра – охопленими розпачем” [10; 226], – підкреслював Ю.Шерех.

Після невдалої спроби віднайти опору для душі в минулому ліричний герой звертається до майбутнього. Але там на нього нічого не чекає: “Зазираю в завтра – тьма і тьмуца тьма” [5; 66]. Та й яке майбутнє може бути у людини, в якій нема теперішнього? Поет не наважується покладати надію на завтрашній день, бо розуміє, що якщо вона не справдиться, то йому доведеться загинути:

Що буде завтра? Дасть біг день і хліба.

А що, коли не буде того дня?

*Тоді вже гибій. Отоді вже – гибій,
простуючи до смерті навмання [5; 57].*

(“Утрачено останні сподівання...”)

Ліричний герой, у якого нема ні сучасного, ні майбутнього, якому набридло жити минулим, відчуває невимовний біль. Він усвідомлює власне “нежиття”: “Давно забуто, що є жити, і що є світ, і що є ти”. У кожному з трьох світів поет залишив свою частинку і тому відчувається розірваним, далеким від себе самого: “У власне тіло увійти дано лише несамовитим” [5; 60]. (“Цей біль – як алкоголь агоній...”) Єдиною реальністю є плин часу, що вже добігає кінця. Екзистенція стає для ліричного героя абсолютно байдужою. В поезії “Один лиш час і має совість...” В Стус так описує цей стан:

*І те — померти а чи жить —
однаковісінько, їй-богу ж,
однаково. Чи ти, чи ні,
а помremo на чужині,
шукавши отчого порогу [5; 73].*

Це своєрідне Шевченкове “Мені однаково...” в інтерпретації В.Стуса. Але ліричний герой не піддається спокусі суїциду. Розум перемагає почуття, і, як відповідь, звучать слова із вірша “У цьому полі, синьому, як льон”:

*Ні. Вистояти. Вистояти. Ні —
стояти. Тільки тут. У цьому полі,
що наче льон. І власної неволі
спізнати тут, **на рідній чужині** [5; 61-62].*

(Далі також виділення наше. — Р.К.)

Тут слова “рідна чужина” — не просто оксюморон, це — тогочасні реалії, адже тоталітарна система зробила Батьківщину чужиною. Навіть гірше — тюрмою, де “сказитись легше, аніж быть собою” [5; 38]. Помітний тут і перегук із Шевченковими рядками:

*Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі [9; 304].*

Ключ до такої співзвучності дає сам В. Стус, коли у «Двох словах читачеві» говорить: «Шевченко над колискою – це не забувається...» [4; 38].

Звісно, є питання, що актуальні і для В.Стуса, і для Т.Шевченка (наприклад, проблема відчуженості від рідної землі), але шляхи їх розв'язання відмінні. Так, В.Стус бачить вихід у тому, щоб вистояти, щоб “триматися на землі! Нею б до печінок пропахнути, в ґрунт вгрузаючи по коліна...” [5; 21] А Т.Шевченко вважає за краще скоритися долі і, якщо його забули, — не нагадувати про себе. Якщо в силу обставин він не може бути в Україні, то Україна буде в ньому:

*В неволі виріс меж чужими,
І, не оплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину... [9; 304]*

Є ще одна відмінність між цими двома митцями: Т.Шевченко протистоїть лише впливу ззовні, тоді як у В.Стуса помітно виражений і внутрішній опір. Тут варто згадати про своєрідну містичну силу чи Бога, якому протистоїть ліричний герой. І це не той м'який і жалісливий християнський Бог, про якого сказано: “Бог є любов”. Це радше навіть не Бог, а “демон зла”, про якого згадує В.Стус у вірші “Чого ти ждеш? Скажи – чого ти ждеш?” [5; 62]. Цей “бог” приходить на зміну любові, адже, як відомо, святе місце порожнім не буває. І якщо у “Зимових деревах” мотив любові виразно прочитується (“Коли я один-однісінький”, “Я знаю...” та ін.), то у “Веселому цвинтарі” його майже немає. Єдиний виняток – “День величався і пишався”. Та й навіть тут поет заявляє: “...лиш ти одна, моя надіє, і та не жевріє – чорніє в опротивітій імі”.

Ліричний герой уже не може любити. Натомість цей бог стає йому опорою: “Він опорядунок, я ж білоусто мовлю: порядуй...” [5; 60]. Підкоритися цьому богові не можна, тому що тоді буде назавжди втрачене власне “я”. Проте й вигнати його або перемогти також неможливо, адже він і поет нерозривно пов'язані між собою. Тому, якщо бог вийде з фізичного тіла, то він забере з собою в силу цих зв'язків і тіло духовне. Подібна одержимість простежується і

в Лесі Українки, яка в листі до Л.Старицької-Черняхівської писала: “...я тільки тоді можу боротись (чи скоріше забувати про боротьбу) з виснаженням, високою температурою і іншими пригнітаючими інтелект симптомами, коли мене попросту гальванізує якась *idée fixe*, якась непереможна сила. Юрба образів не дає мені спати по ночах, мучить, як нова недуга, — отоді вже приходиться демон, лютіший над всі недуги, і наказує мені писати, а потім я знову лежу *zusammengeklappt* (розслаблена. — *P.K.*), як порожня торбина” [7; 394]. Але, як бачимо, демон Лесі Українки допомагає їй забути про недугу і творити, тоді як бог Василя Стуса чимось подібний до Гетевого Мефістофеля, котрий очікує, коли в хвилину слабкості Фауст скаже: “Спинися, мить, прекрасна ти!”, щоб заволодіти його душею. То чим же є насправді Стусів бог?

Відповідь на це питання, на нашу думку, можна знайти у праці Зігмунда Фрейда “Я і Воно”, в якій сказано, що психіка (внутрішній світ людини) є трійстою. Найнижчою ланкою, що відповідає за інстинкти і міститься у підсвідомості людини, є “Воно”. Це своєрідна скриня Пандори, “котел, де бурлять і киплять агресивні потаємні бажання” [8; 7]. Саме це і є той бог, що намагається заволодіти особою поета. Наступна ланка – це “Я” (людська душа, те, чим людина є насправді). Здебільшого “Я” розтерзане між “Воно” та “Над-я”, що має іншу назву – совість. Між “Воно” і “Над-я” постійно відбувається внутрішній діалог, який часто-густо обертається для “Я” больовими відчуттями.

Щоб якось позбутися болю, ліричний герой звертається до сновидінь. Вони приносять спокій і затишок. Всі події, які відбуваються тут, поет може контролювати сам. Він свято вірить, що “бодай у сновидінні з’явиться очікувана мить” [5; 60]. (“Вечірній сон. І спогади. І дощ...”).

Перехід до сновидінь є якісно новим етапом на шляху самопошуків В.Стуса. Це вже не сучасний світ, що більше нагадує вертеп, аніж реальність. Це також не минуле, яке вже не повернеться. І не майбутнє, на яке поет навіть не сподівається, бо знає, що нічого не може в ньому змінити. Тут не треба боятися втратити власне “я” через залежність від злого бога. Сновидіння дозволяють відчувати себе “вправним режисером” власного життя. Вони – це

частина уже не зовнішнього, а внутрішнього світу. І хоч самі сни не є особливо цінними, але вони служать своєрідним дороговказом для заглиблення ліричного героя у власний внутрішній світ.

Тоді він поринає у власний мікрокосм (внутрішній світ людини, що, за твердженням А.Ігнатенка, відображає Всесвіт і є його моделлю [2; 11]. І лише в ньому поет знаходить себе. Та й не тільки себе. Живучи за принципом “*Omnia mea mecum porto*” (“Все своє ношу з собою”), він населяє внутрішній світ рідними образами:

*...в кишені у мене літак,
дружина з усіма дорожніми бебехами
і син принишко-грайливий,
як довірчIVE зайча [5; 50].*

(“Вони сидять за столом...”)

Це дає змогу В.Стусу сказати у цьому ж вірші: “Я торжествую, маленький бог...” [5; 49]. А в листі до сина він пише: “Уяви, що Бог, який творить людей, то Ти є сам. Ти є Бог. Отож, як Бог самого себе, мни свою глину в руках, поки не відчуєш під мозолями кремінЬ. Для цього в Тебе найкращий час — творися ж!” [4; 196]

Та, попри все, найважливішим для поета є не постійне самовдосконалення, не спокій і навіть не відчуття свободи. Головне – залишитися людиною, бо все інше без цього нічого не варте:

*Вміння бути циніком
дається і без зусиль.
Бути людиною –
дертися по вертикальній стіні.
Сізіфова робота,
звичайне глупство.
Кому то вдавалося –
Дертися по вертикальній стіні?! [5; 75]*

Список використаної літератури

1. Бедрик Юрій. Василь Стус: Проблема сприймання. — К.: ПБП “Фотовідеосервіс”, 1993. — 80 с.
2. Игнатенко А.В. Как стать феноменом. — К., 1991. — 124 с.
3. Павлишин Марко. Квадратура круга: пролегомени до оцінки Василя Стуса // Павлишин Марко. Канон та іконостас: Літературно-критичні статті. — К.: Час, 1997. — С.157-174.
4. Стус В.С. Вікна в позапростір: Вірші, статті, листи, щоденникові записи. — К.: Веселка, 1992. — 262 с.
5. Стус В.С. Дорога болю: Поезії. — К.: Радянський письменник, 1990, — 222 с.
6. Стус В. Твори: У 4 т., 6 кн. — Львів, 1994.
7. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. — К.: Наукова думка, 1979. — Т.12. — 696 с.
8. Фрейд З. Я и Оно. — М.: МПО “МЕТТЭМ”, 1990. — 56 с.
9. Шевченко Тарас. Кобзар. — К.: Радянська школа, 1987. — 608 с.
10. Шерех Юрій. Трунок і трутизна: Про “Палімпсести” Василя Стуса // Шерех Юрій. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. — К.: Дніпро, 1993. — С. 222-264.